

זהות ומעגלי הזדהות

גלעד ברעלי

שאלות זהות מעסיקות רבים. זהות עצמית, ברמה האישית וברמה הלאומית, לא חדלה מלהעסיק הוגים, סופרים, אנשי ציבור וכמעט כל אחד. בחוגים רחבים נפוצות שאלות מהסוג "מה אני בראש ובראשונה – יהודי או ישראלי, מרוקאי או מזרחי"? "חיפשי זהות" – בחוגים רעיוניים, בחוגים למחשבה דתית לסוגיה, בנסיעות לאשרמים בהודו וכיו"ב - הפכו נפוצים כל כך שהם כמעט חלק ממסלול החיים הקבוע של מתבגרים ומבוגרים. שאלות זהות הם גם חלק מהשיח הפמיניסטי ומהשיח של הקהילה ההומו-לסבית, כשהזהות המינית והזהות האישית נראות קשורות קשר אמיץ. אימוץ תינוקות, הפריות מבחנה ושימושים נועזים יותר בטכנולוגיה הרפואית יוצרים גם הם בעיות זהות. כשילד מתבגר, לדוגמא, מגלה שהוריו המגדלים אינם הוריו הביולוגיים הוא עלול להתחיל להתלבט בזהותו כבנם של הוריו המגדלים או כבנם של הוריו הביולוגיים. וכבר קמו לאחרונה תנועות באה"ב למשל, שטוענות על הנזק שהתחבטויות זהות כאלה גורמות לילדים המתבגרים, ובשל כך לוחמות לשינויי חקיקה, לביטול חיסיון על שמות תורמי זרע, להגבלות על שימוש בטכנולוגיה וכו'.

בעיות זהות מטרידות לא רק ברמה האישית אלא גם ברמה הלאומית (וברמות קולקטיביות לסוגיהם השונים), כשציבורים שונים שואלים את עצמם מהי זהותם הקולקטיבית - מהי זהותו של העם היהודי? מהי זהותו של העם הפלסטיני? מהי זהותה של המדינה? ומעבר לשאלות יש כמובן גם תשובות וננקטות עמדות, ואף תביעות אישיות ופוליטיות שמסתמכות עליהן. ואם הייתי מנסה למנות כאן את הטענות והתביעות שנטענו בשם זהותה של המדינה כמדינה יהודית, למשל, אין אני מספיק לכתוב, והקורא היה מפסיק לקרוא. רבות מדובר על ה"קרע" בעם, במיוחד בין אלה שמזהים את עצמם כחילוניים ואלה שמזהים את עצמם כדתיים; בין אלה שמזהים את עצמם כמזרחיים, לאלה שמזהים את עצמם כאשכנזים. כל מחנה רואה בזהותו עניין חשוב ועקרוני, הפער בין הזהויות נתפס כבלתי ניתן לגישור, ומלחמת זהויות בפתח. ואף בתוך המחנה הדתי, למשל, ילחמו אלה על זהותם כאורתודוקסים ואלה על זהותם כרפורמים וכו' וכו'. ובזמן האחרון הולך ומתרחב המעגל ומדובר כבר על זהויות תרבותיות חובקות עולם, ואירועים כמו מעשה הטרור ב11 לספטמבר 2000 מוסברים כגילויים של מאבק על זהות תרבותית.

אינני מזלזל חלילה בשאלות אלה ובבעיות שבוודאי טורדות ומעסיקות את העוסקים בהן: לפעמים מצוקה אמיתית ולפעמים עמדה איתנה עומדים מאחריהן, בעיות פילוסופיות ואתיות כרוכות בהן, והשלכותיהן האישיות, הציבוריות והפוליטיות רבות וכבדות. עם זאת, אני סבור שלפעמים יש גם בלבול וטשטוש מושגי שמזין כמה מהשאלות ומהטענות המועלים בהקשרים אלה, שעלול לטשטש ולכסות את מה שבאמת מטריד את העוסקים בהן, ולפעמים אף מעצים מחלוקות ובעיות במקום שאינן, או שלא ראוי שתהיינה. הבהרתו של הבלבול עשויה אולי לתרום למניעת מכשלות מיותרות ולהבהרת מה שבאמת מטריד את השואלים והעוסקים בשאלות המוצגות כשאלות זהות. עיקרו של הבלבול שאני מכוון אליו נוגע לעצם מושגי הזהות שמשתמשים בהם בהקשר זה, ובעיקר למעבר חלקלק ומטעה בין מושגי זהות "תמימים", שנוגעים בעיקרם ל"זהות סוגית", לבין "זהות קיומית" ותכונות הכרחיות. בדברים הבאים אנסה להסביר כמה מגילויי הבלבול הזה ולהציע חלופה שהיא, נדמה לי, יותר פורייה וקולעת למצוקות ולעמדות האמיתיות של אנשים בנושא זה. באופן כללי מאוד וכמעט סיסמאי, החלופה

שאני מתכוון אליה היא לזנוח בהקשרים אלה את מושג הזהות ולעסוק בבעיות הנדונות במושגי "מעגלי הזדהות", בממדים שונים ובעוצמות שונות, ועל כך עוד בהמשך.

א. כמה הבחנות ובלבולים הקשורים בהן

הבחנה ראשונה – זהות מספרית וזהות סוגית

מושג הזהות משמש בהקשרים שונים במשמעויות שונות. באחד השימושים הנפוצים "זהות" מציינת יחס שקילות חזק במיוחד בין אובייקטים – יחס הקיים בין כל אובייקט לעצמו ולשום אובייקט אחר. במובן זה, זהות מעניינת בעיקר לוגיקנים ומתמטיקאים, ואני מזכיר אותה כאן רק משום שהיא קשורה לאחד ממושגי הזהות שיידונו להלן, אך ברור שהעוסקים בשאלות הזהות דלעיל אינם מתכוונים ליחס הלוגי הזה. שתי משמעויות אחרות של מושג הזהות (או של המילה "זהות") חשובות ונפוצות במיוחד. לאחת קוראים פילוסופים בשם "זהות מספרית" ולאחרת "זהות סוגית" (הביטוי "זהות מספרית" מאוד לא מוצלח ואני משתמש בו רק משום שהביטוי המקביל באנגלית, numerical identity, רווח מאוד בספרות בנושא. הרעיון יוסבר להלן). שתייהן נוגעות בשאלות פילוסופיות כבדות, אך שתייהן, כך נדמה לי, אינן רלוונטיות, או כמעט שאינן רלוונטיות לשאלות ולעמדות דלעיל שמטרידות את "מחפשי הזהות" למיניהם. אי-הרלוונטיות של מושג הזהות המספרית לשאלות הזהות המטרידות שלעיל נראית ברורה ופשוטה יחסית. לגבי הזהות הסוגית המצב מסובך יותר, אך במובן חמור של "סוג", מובן הקשור בתכונות הכרחיות, ושבו נדונה בדרך כלל שאלת הזהות הסוגית בפילוסופיה, גם הזהות הסוגית שייכת לשאלות הזהות הללו רק באורח עקיף ושולי. טענות אלה עוד יובהרו בהמשך.

זהות מספרית נוגעת לשאלה מה מבדיל אובייקט מסוים מאובייקטים אחרים, ובאופן יותר ספציפי, מה מבדיל אותו מאובייקטים אחרים מאותו סוג. למשל, מה מבדיל שתי טיפות מים זו מזו, או מה מבדיל אדם אחד מחברו, או מספר מסוים ממספר אחר או ספר אחד מאחר וכיו"ב. מכאן הביטוי "זהות מספרית" – רק משיש בידנו להבדיל טיפת מים אחת מאחרות נוכל לומר כמה טיפות מים ממלאות כוס, ורק משנוכל להבחין אדם מחברו נוכל לומר לציין את מספר האנשים שבמקום מסוים. בלי יכולת ההבחנה הזו, אין מובן לאמירות אלה. ויכולת ההבחנה הזו, לפי גישה רווחת, תלויה במענה עקרוני לפחות, לשאלת הזהות המספרית. לפעמים, כשמדובר על זהותו או על תנאי זהותו של דבר-מה מדובר במושג זה של זהות. פילוסופים עסקו הרבה במצבור שאלות שמאוגדות תחת הכותרת של שאלת הזהות ושאלת הזהות האישית בפרט. לפחות אחת מהן היא שאלת הזהות המספרית הנ"ל, והאחרות קשורות בה. למשל, מה הם העקרונות הקובעים את זהותו של אדם לאורך זמן? מה הם העקרונות הקובעים את זהותו של אדם ביחס לרעהו? איך מתייחסים עקרונות זהות של הגוף לעקרונות זהות תודעתיים? וכו'. כל אלה הם התפרטויות של שאלת הזהות המספרית.

זהות סוגית לעומת זה נוגעת להגדרת הסוג או הסוגים שאליהם שייך דבר-מה. למשל, כשאומרים על טיפת מים מסוימת שהיא טיפת מים, או שהיא אובייקט פיסיקלי שיש לו רציפות חלל-זמנית מסוימת, מגדירים את זהותה הסוגית; וכן, כשאומרים על אדם מסוים שהוא אדם או שהוא בעל חיים, או שהוא בעל תודעה מגדירים את זהותו הסוגית. וכך כמובן, כשאומרים על מספר מסוים שהוא מספר או שהוא קבוצה, או יש מופשט, מגדירים את זהותו הסוגית, או פנים שלה. לעיתים קרובות כששואלים מה היא זהותו של דבר מה שואלים על זהותו הסוגית. יש קשר הדוק בין סוג לתכונה. במובן רחב (וחלש) של סוג, אפשר לומר שכל תכונה קובעת סוג – סוג הדברים שיש להם התכונה. אך המובן הרגיל של סוג הוא צר (וחזק) יותר, ובמובן זה אי-אפשר לומר שכל תכונה קובעת סוג. התכונות שקובעות סוגים הן מיוחדות במינן, ובעלות קווי-היכר מיוחדים, שאפיון מדויק שלהם אינו קל, ועוד ניגע בזה בהמשך.

יש כמובן קשר אמיץ בין שני מושגי הזהות הללו, ורבים חשבו שמושג הזהות המספרית תלוי במושג הזהות הסוגית: מה שמגדיר את זהותה המספרית של טיפת מים, מה שמבדיל אותה מטיפה אחרת, או מכסא, או ממספר, נגזר בין היתר מזהותה הסוגית. כמו כן נראה, לפחות לכאורה, שאם שני דברים נבדלים בזהותם הסוגית – אם יש סוג שהאחד שייך אליו והשני לא – הם חייבים להיבדל גם בזהותם המספרית. במסגרת הסוג הקובע את זהותה הסוגית של טיפת מים, למשל, עולים תנאים נוספים, כמו הרכב חומרי או מיקום חלל-זמני, המבדילים אותה מטיפות מים אחרות – מאובייקטים אחרים מאותו הסוג.

רבים בתולדות הפילוסופיה חשבו שכשהולכים ומדייקים בהגדרת הזהות הסוגית אפשר להגדיר בסופו של דבר את "האובייקט עצמו" או את זהותו המספרית, ובכך להעמיד את מושג הזהות המספרית כמקרה פרטי של זהות סוגית. רבים אחרים חשבו שזה לא ניתן, לא רק באופן מעשי, אלא עקרונית: ההבדל בין זהות מספרית לסוגית הוא קטגורי ואינו ניתן לגישור. התמונה מסתבכת בכך שרבים חושבים שמושג הסוג מצידו תלוי בתפיסת זהותם המספרית של האובייקטים השייכים לאותו סוג. אין, לפי זה, לתפוס את הסוג "טיפת מים" או "מספר טבעי" מבלי לתפוס טיפות מים מסוימות, או מספרים מסוימים, על זהותם המספרית. הויכוחים בשאלות אלה הם מהנוקבים ורבי ההשלכה ומלווים את תולדות הפילוסופיה מאז אפלטון ואריסטו ועד ימינו אלה.

הבלבול הראשון – תפיסת שאלות זהות סוגית כשאלות זהות מספרית

נדמה לי שאין צורך בטיעון או בהסבר ארוך לכך ששאלות הזהות שבהן פתחנו נוגעות, אם בכלל (ועוד נשוב לכך), בזהות סוגית. כשפלוני שואל את עצמו אם הוא פלסטיני או ישראלי, או אם הוא דתי או חילוני, אם הוא מזרחי או אשכנזי, או כשמישהי רואה את נשיותה כמרכיב מהותי של זהותה וכיו"ב, הם אינם מתלבטים בתנאי זהותם המספרית – בשאלה מה מבחין אותם מחבריהם שיכולים להתלבט באותן שאלות עצמן. בדרך כלל, אנשים לא שואלים את עצמם שאלות זהות-מספרית על עצמם, והתחבטות בשאלות זהות אישית, כשהיא נתפסת כזהות מספרית, עלולה להיחשב כסימן מדאיג למחלת רוח. שאלות זהות עצמית בכלל, לעומת זה, נחשבות כעיסוק אינטלקטואלי נעלה, קשה ונחשב. ובכל זאת, יש להרבה אנשים הרגשה שהתלבטויות אלה נוגעות לעצם ישותם, לעצם "זהותם" כפרטים, ואת שאלת זהותם כפרטים הם נוטים לפעמים לראות כשאלת זהות מספרית. יש מי שנוסע להודו ומתבודד בהרי ההימליה "למצוא את עצמו" וחש לעיתים קרובות שהוא עוסק ברמות הבסיסיות ביותר של זהות האישית, ובמה שמגדיר אותו כפרט אחד מסוים בעולם, ולא בשאלת הסוגים שאליהם הוא שייך. מבחינה זו דווקא ההגדרות הכלליות הללו של "דתי" "עראקי" "הומניסט" וכו', עם כל העידונים שבהן, לא עונות על צרכיו ולא נוגעות להתלבטויותיו. במצב זה קשה לבאר את טיבו של מושג הזהות האישית המעסיק אותו, וטבעי שהוא ייטה לפרש את שאלת הזהות המעסיקה אותו כשאלת זהות מספרית.

וכאן אנו יכולים לנסח, לפחות בניסוח ראשוני, את הבלבול הראשון: שאלות זהות מהסוג הנדון הן כמעט תמיד שאלות זהות סוגית, אך בהעדר אפיון מדויק של טיבן, ובעצם הגדרתן כשאלות "זהות", ומשום שמושג זה נתפס לעיתים כזהות מספרית, הן נתפסות לפעמים כנוגעות לעצם קיומו של הפרט, לעצם האינדיבידואליות שלו ולהיותו מה שהוא. אך במקרים רבים זו טעות. בכך איני בא לחילה למעט בחשיבותן של שאלות אלה ושל ההתלבטויות בהן. השאלות חשובות ועומדות במקומן, אך צריך לראות אותן כמות שהן – כשאלות זהות סוגית. הן יכולות להיות, ולעיתים קרובות הן אכן שאלות חשובות ומכריעות לעוסקים בהן, אך חשיבותן אינה מעוגנת בהכרח בכך שהן נוגעות לעצם קיומו של הפרט ולהיותו מה שהוא. ההרגשה הנגדית, שיש להן נגיעה כזו, היא, לפעמים (אם כי בפירוש לא תמיד), פרי

הטעות והבלבול שבין זהות סוגית לזהות מספרית. הטעות והבלבול הן בהרגשה, שמאחר ששאלת זהותו (הסוגית) של פלוני כיהודי, למשל, היא שאלת זהות, וזהות היא זהות (מספרית) הרי שהיא נוגעת לעצם קיומו ולעצם היותו מה שהוא. הבלבול עולה כשמתעלמים מההבדלים שבסוגריים.

אדגיש שוב, שאינני טוען שכל מי שחושב ששאלות זהות הן חשובות, מכריעות, ונוגעות לרשי הווייתו, חוטא בכשל הנ"ל ובבלבול שבין זהות סוגית למספרית. לפעמים מחשבה כזו היא רצינית, ביקורתית ומנומקת. אך לפעמים, נדמה לי, היא נסמכת על משהו מעין הבלבול הנדון.

ההבחנה השניה - סוגים, תכונות הכרחיות ותכונות מהותיות

את חשיבותן ועוקצן "הקיומי" של שאלות זהות סוגית תארנו קודם כשאלות הנתפסות כנוגעות לעצם הגדרתו של הפרט את עצמו, ולעצם היותו מה שהוא. כשפלוני מגדיר את זהותו כ"ישראלי" או "יהודי" או "שומר מצוות" או "ליברל" הוא לעיתים קרובות רואה תיאורים אלה לא סתם כתיאורי סוגים שהוא שייך אליהם, אלא כתיאורי סוגים מהותיים לו, או **תכונות מהותיות** שלו. סוגים מהותיים אלה היא קבוצה מצומצמת מאוד של המושג הכללי של סוג או תכונה. אותו פלוני יכול להיות שייך לאינספור "סוגים" אחרים כמו ג'ינג'י, גבוה, יליד תש"ח וכו', וייתכן מאוד שסוגים אלה לא ייתפסו בעיניו כמגדירים את עצם ישותו כפרט שהינו למעשה, את עצם זהותו האישית. לא כל סוג או תכונה של פלוני הם מהותיים לו. קשה לאפיין במדויק את המושג הרלוונטי של סוג או תכונה מהותית. יש החושבים שכשאנו אומרים שסוג מסוים הוא מהותי לפרט מסוים, או שתכונה מסוימת היא מהותית לו, אנו אומרים שאי אפשר לתאר אותו פרט עצמו מבלי שיהא שייך לאותו סוג או בעל אותה תכונה. אך כפי שנראה להלן, אפיון ראשוני זה אינו מספק – מבחינה מסוימת הוא חלש מדי, ומבחינה אחרת הוא חזק מדי, שכן הוא אינו מבחין בין סוג או תכונה מהותיים לסוג או תכונה הכרחיים.

סוג, במובנו הרחב, הוא למעשה קבוצה של פרטים, או עקרון המגדיר קבוצה כזו. רוב הקבוצות והעקרונות הללו אינם מעניינים איש: המספר חמש, נפוליון, פרעוש מסוים ודף מסוים בספר יכולים להוות קבוצה השייכת ל"סוג" מסוים, שכמובן לא יעניין איש, ולא בכדי אין לו שם. יש יחסית מעט מאוד קבוצות או עקרונות שמעניינים אותנו, ובדרך כלל יש ביטויים פשוטים יחסית בשפה שמציינים אותם, כמו "אדם" "ספר" "יהודי" "מספר טבעי" וכו'. כשאמר, מכאן והלאה "סוג" נתכוון לאלה בלבד. למותר לציין שמושג זה של סוג, והחלוקה בין הקבוצות והעקרונות ש"אינם מעניינים איש" לאלה שמעניינים אותנו כרוכים בבעיות קשות ומציבים קשיים רבים בפני ניסיון לאפיון כללי. לא אחת גם קורה שמה שנחשב כקבוצה או עקרון שאינו מעניין איש יתגלה ברבות הימים והידע כסוג נכבד וחשוב. אך לא נפרט כאן בעניינים אלה שאינם מכריעים להמשך דברנו. ברם, כפי שאמרנו לעיל, גם מבין מעט הסוגים האלה, יש מעט שבמעט, הנתפסים כמהותיים לפרטים השייכים להם.

חלק מן הסוגים הם "סוגים טבעיים" (אדם פרעוש, זהב, פר) וחלקם "מלאכותיים" (כסא, ספר, מדינה). גם חלוקה זו אינה פשוטה כלל ועיקר. לפי עמדה קיצונית אין סוגים טבעיים, כל סוג הוא תוצר של קלסיפיקציה מסוימת שנעשית על ידי בני אדם לצרכים מסוימים, ומבחינה זו היא מלאכותית. אך ההבחנה מעוררת קשיים גם בעיני אלה שאינם שותפים לעמדה קיצונית זו: אין זה ברור למשל אם היא ממצה – כלומר שכל סוג הוא או טבעי או מלאכותי – ואף לא אם היא מוציאה – כלומר שאין סוג שהוא גם טבעי וגם מלאכותי. "מעשה טוב" יכול לשמש כדוגמא. יש שייראו בו דוגמא לבעיית המיצוי; ויש שייראו בו דוגמא לבעיית ההוצאה. השאלה אם מספר טבעי דומה יותר לסוגים הטבעיים או למלאכותיים – לפר או לספר – היא כמובן שאלה נכבדה בפילוסופיה של המתמטיקה; והשאלה אם שפה

דומה יותר לטבעי או למלאכותי היא שאלה נכבדה בפילוסופיה של הלשון. אך לצרכינו כאן נסתפק בחלוקה כפשוטה.

מעבר לחלוקה זו שבין הטבעי למלאכותי, יש להבחין ביחס מסוים בין סוגים (או תכונות) לבין דברים פרטיים: יש סוגים המגדירים את מהותו של הפרט. זה שפרעוש מסוים או פר מסוים הוא בעל חיים זו תכונה הכרחית שלו, במובן זה שאי אפשר לתאר פרט זה עצמו מבלי שהוא יהיה בעל חיים. זה שהמספר ארבע הוא מספר זוגי, זו תכונה הכרחית שלו, שכן אי אפשר לתאר את המספר הזה עצמו מבלי שיהיה זוגי (או, כמו שהלוגיקנים אומרים, אין עולם אפשרי שבו הוא אינו זוגי). כמובן, לא כל התכונות או הסוגים שאליהם פרט שייך הם הכרחיים במובן זה. הפר המסוים שלפני הוא חום, אך אפשר לתאר שאותו פר עצמו לא היה חום; והמספר ארבע הוא מספר הספרים שמונחים על שולחני כעת, אך זו כמובן אינה תכונה הכרחית שלו.

הבלבול השני – תפיסת מה שמגדיר זהות אישית כתכונות הכרחיות

דברנו בתחילת הסעיף הקודם על סוגים ותכונות שהם מהותיים לפרט מסוים, וצינו שקשה מאוד להגדיר מושג זה של "מהותי"; לא אנסה לעשות זאת כאן. אך מוסכם על רבים שהכרחיות, במובן דלעיל, היא לפחות אחד התנאים המקימים אותו. כל תכונה או סוג שהם מהותיים לפרט מסוים הם, לפי תפיסה זו, הכרחיים לגביו, כלומר, אי אפשר לתאר את הפרט הזה כשנשללת ממנו התכונה הנדונה. נכנה מובן זה, שבו כל מה שמהותי הוא גם הכרחי, **המובן הקשה** של "מהותי". ונדמה לי שבכך טמון אחד ממקורות הבלבול השני בשאלת הזהות, כי אין זה המובן של "מהותי" שבו רוב המתחבטים בשאלות זהותם אישית, למשל, מחפשים את המהותי להם. שכן, רוב התכונות (והסוגים) שנתפסות כ"מהותיות" בהקשר זה של דיבור על זהות אישית, אינן הכרחיות במובן דלעיל, ולכן אינן מהותיות במובן הקשה.

חלק מהרעיון של זהות אישית, כפי שראינו, הוא שהיא מציינת את לשד קיומו וזהותו של הפרט - משהו שבלעדיו "הוא לא היה מה שהוא", מה שמהותי לו ומציין את עצם מהותו. קשה לציין מובן ברור של ביטויים אלה, ולאפיין את מושג המהותיות המשמש בהם, אך לצורך הדברים שלהלן אין בכך צורך, ואפשר להסתפק בהבנה עמומה ומעורפלת שלהם. נכנה את המהותיות הנדונה כאן המובן ה**רך** של "מהותי". לענייננו חשוב לראות שאם נבחן מה הן התכונות הנתפסות כמהותיות במובן זה, ניווכח שאין חפיפה בינן לבין התכונות ההכרחיות שלו. ראשית, זה שתכונה היא הכרחית לפרט מסוים לא אומר שהיא גם מהותית לו. זה שאדם מסוים הוא בע"ח מציין תכונה הכרחית שלו – שהיותו שייך לסוג בעלי החיים הוא תכונה שאי אפשר לתאר אותו בלעדיה. יש פילוסופים שיגידו שגם גרעין כלשהו של הזיכרונות של אדם הן תכונה הכרחית שלו – אי אפשר לתאר אותו עצמו בלעדיהן, ויש כאלה שיאמרו זאת על ההרכב החומרי – הזרע והביצית שמהם נוצר – אי אפשר לתאר אותו עצמו מזרע וביצית אחרים. אך כל אלה, כמדומה, עם כל העניין הפילוסופי שיש בהם, אינם שייכים לשאלות הזהות האישית שמעניינות אותנו כאן, ההתחבטויות שלנו בשאלות הזהות האישית (או הלאומית או המדינית) אינן נוגעות בהם, והם אינם נתפסים כמהותיים, במובן הרך, הרלוונטי לבעיות הזהות הללו.

שנית, מה שנחשב בדרך כלל כמה שמגדיר זהות אישית ומה שנתפס כתכונות מהותיות של פרט מסוים, אינם בדרך כלל תכונות הכרחיות שלו. למשל, פלוני יכול לראות בהיותו יהודי דתי מרכיב חשוב ואף מהותי של זהותו האישית. אך ודאי שאלה אינן תכונות הכרחיות שלו: אפשר לתאר אותו בלעדיהן; אפשר לתאר שהוא עצמו לא היה יהודי (למשל, אם אמו לא היתה מתגיירת), וודאי שאפשר לתאר שהוא

לא היה דתי (למשל, אם היה מקבל חינוך שונה), או אשכנזי או הומוסקסואל, וכו'. מכאן שהמובן הקשה של "מהותי" אף אינו תנאי הכרחי למובן הרך.

לפיכך, התכונות המגדירות את הזהות האישית, מה שלעיתים קרובות נתפס כתכונות המהותיות לפרט מסוים, אינן דווקא תכונות הכרחיות, וברור שהמובן הרך של "מהותי", שבו אנו עוסקים כאן, יהא משמעו המדויק מה שיהא, שונה מהמובן הקשה שצינו כמוסכם על רבים בראש הסעיף הזה. לכן, העובדה שתכונה מסוימת היא הכרחית לפרט מסוים אף לא מהווה תנאי הכרחי להיותה תכונה מהותית לזהותו, במובן ששאלת הזהות מעניינת אותנו כאן.

ניתן, לאור זאת, לנסח את הבלבול השני כך: מאחר שאנו רואים את מה שמכונן את זהותנו האישית כמהותי לנו (במובן הרך), ומאחר שיש מובן של "מהותי" שבו תכונה מהותית היא גם הכרחית (המובן הקשה), אנו חושבים שאלה תכונות הכרחיות, שבלעדיהן לא היינו מה שהיננו. כפי שראינו זו שגיאה, הנסמכת על בלבול בין שני מובנים שונים של "מהותי". תכונה יכולה להיות מהותית לפרט מסוים במובן זה שהיא מאוד חשובה לו; היא אף יכולה להיות מהותית לו במובן זה שהיא חלק מהגדרת זהותו. עם זאת ייתכן (ובדרך כלל זה המצב) שהיא אינה תכונה הכרחית שלו: היא אינה תכונה שלא ניתן לתאר את הפרט הזה עצמו בלעדיה.

כמו לגבי הבלבול הקודם, אינני טוען שמושגי הזהות האישית שלנו נגועים תמיד בכשל ובבלבול שבין תכונה חשובה, תכונה מהותית ותכונה הכרחית שהצבעתי עליו. אני רק טוען שלפעמים זה כך, או שאפשר שזה יהא כך. הכשל והבלבול הנדונים מסבירים אולי את ההרגשה שיש לרבים, שכשהם מאתרים סוג או תכונות מהותיות להם (למשל, היותו יהודי שומר תורה, או היותה אישה חילונית), הרי שמדובר בשורשי הווייתם וקיומם, שבלעדיהם לא היו מה שהם – דהיינו, בתכונות הכרחיות. וגם כאן, אינני בא לומר בזה, חו"ח, שתכונות מהותיות, תכונות הנתפסות כמרכיבות את זהותו של פרט מסוים, אינן חשובות ומכריעות עבורו. אני רק רוצה לומר שטעות לחשוב שהעובדה שהן חשובות ונתפסות כנוגעות לשורשי הווייתו נעוצה ונסמכת על כך שהן הכרחיות לגביו. הטעות הזו עשויה להסביר לפחות חלק מהרגשת המשקל הקיומי היתר שניתן לשאלות הזהות, כאילו בתכונות אלה נעוץ שורש קיומו של הפרט ובלעדיהן הוא "לא יהיה מה שהוא". אלה אפיונים מתאימים לתכונות הכרחיות ולתכונות מהותיות במובן הקשה; הסמכתן לתכונות מהותיות במובן הרך, והבלבול בין שניהם, יכולים להסביר את כובד המשקל הקיומי שניתן להרבה מהתחבטויות הזהות.

ההבחנה השלישית: סוגים, ותנאים הכרחיים ומספיקים

גם לגבי מושג הסוג כדאי להזכיר בהקשר זה כמה הבחנות; הן כולן ידועות ומקובלות בספרות הפילוסופית; לא ארחיב ואפרט בהן כאן, ולא אדרש לבעיות שהן מעוררות, שאין הן מרכז ענייננו. בקירוב ראשון, כפי שאמרנו, אפשר לראות סוג כקבוצה של דברים או כעקרון המגדיר קבוצה כזו. "חתול" מציין סוג של בעלי חיים – את קבוצת החתולים. "שולחן" מציין גם הוא סוג המוגדר על ידי קבוצת השולחנות. אך הראשון הוא סוג **טבעי**; השני – **מלאכותי**. ההבדל ביניהם אינו רק בכך שסוגים טבעיים קיימים ללא תלות בפעולות האדם, ואילו המלאכותיים הם פרי פעולותיו המכוונות של האדם, אלא גם בטיב הקשר שבין הסוג לבין התכונות ההכרחיות של פרט השייך לסוג הזה. לחתול המסוים שלפני יש תכונות הכרחיות – תכונות שאי אפשר לתאר אותו בלעדיהן – שנקבעות (לפחות בחלקן הגדול) על ידי הסוג הביולוגי, הטבעי – חתול, מה שאין כן לגבי השולחן שלפני. ייתכן מאוד שגם לשולחן שלפני יש תכונות הכרחיות (יש למשל החושבים שאם הוא עשוי מעץ, אז תכונה זו – להיות עשוי מעץ – היא

תכונה הכרחית שלו), אך אלה לא נקבעות על ידי הסוג המלאכותי 'שולחן'. הסוג הזה לא קובע תכונות הכרחיות של השולחן שלפני.

לא כל הסוגים הטבעיים הם סוגים או קבוצות של אובייקטים – המצוינים על ידי מה שמכונה "מונחים מונים" (count terms). "מים" למשל מציין סוג טבעי, שאינו קבוצה של אובייקטים. וכך גם "זהב" והרבה "מונחי מצבור" (mass terms), כפי שהם מכונים, מציינים סוגים טבעיים אחרים. אך לגבי שניהם שריר וקיים, בקירוב ראשון לפחות, הקשר בין הסוג לבין תכונות הכרחיות של פרטים השייכים לסוג הזה. לטיפת מים למשל יש תכונות הכרחיות שנקבעות על ידי הסוג הטבעי 'מים', במובן דומה לזה שלחתול שלפני יש תכונות הכרחיות שנקבעות על ידי הסוג 'חתול'.

כדי להתקרב לעיקר ענייננו נציין שסוגים, במובן שבו דברנו בהם כאן, היוו את עיקר עניינה של תורת ההגדרה הקלאסית: הגדרה נתפסה כהגדרה של סוג (המוגדר), אשר ניתנת במונחי תכונות הכרחיות ומספיקות שהן עצמן סוגים, או תכונות הקרובות לזה. הדוגמא האריסטוטלית הקלאסית של הגדרה היא, למשל: אדם הוא בעל חיים רציונלי. כל המונחים כאן מציינים סוגים, כשהמגדיר – בעל חיים רציונלי – הוא "חיתוך" שני סוגים שמהווה תנאי מספיק והכרחי להיות אדם. מספיק – במובן זה שאם דבר מה הוא מסוג המגדיר (בע"ח רציונלי) הרי שהוא בהכרח מסוג המוגדר (אדם); והכרחי, במובן זה, שאין הוא יכול להיות אדם מבלי להיות בע"ח רציונלי.

לא נעמוד כאן על מעלותיה ומגרעותיה של תפיסה זו של הגדרה. אחת הצרות שבה היא, שמחוץ למתמטיקה וללוגיקה יש מעט סוגים, שבמובנם הרגיל ניתנים להגדרות כאלה, במונחי סוגים אחרים המהווים תנאים מספיקים והכרחיים להם. בדוגמא הקלאסית הנ"ל, למשל, ספק רב אם יש לנו מושג של 'רציונלי' שהוא בלתי תלוי במוגדר – במושג האדם, ובכל מקרה, ספק רב אם אפשר לראות אותו כסוג. יתר על כן, האידיאל העומד ביסוד תורה קשוחה זו בדבר תנאים הכרחיים ומספיקים שהם עצמם סוגים הוא שגם הסוגים המגדירים בהגדרה יהיו עצמם מוגדרים על ידי סוגים אחרים שיקבעו להם תנאים הכרחיים ומספיקים, וכך הלאה, עד שנגיע לרמה יסודית של "סוגים אחרונים", שאינם ניתנים להגדרה. ובנוסף לצרות שצינו לעיל, ספק רב אם מבנה הייררכי כזה של סוגים המהווים, בקישורים שונים שלהם, תנאים הכרחיים ומספיקים לסוג שלפניהם, ניתן למימוש אפילו בצעד אחד.

יותר מכל פילוסוף אחר היה זה ויטגנשטיין שטען, שלא זו בלבד שה"אידיאל" הקלאסי הזה לא ניתן למימוש, אלא שכלל לא ברור באיזה מובן הוא אידיאל, אפילו ניתן היה למימוש. הגדרה, במובן הקלאסי הנדון, אפילו הייתה ניתנת למימוש או לידיעה, אינה משרתת, לדעתו, שום מטרה של ממש, אלא במקרים חריגים. היא אינה 'מסבירה' את המושג או הסוג המוגדר ואינה מאפשרת למי שאינו יודע אותו ללמוד אותו. ומעבר לכך, כמובן, ברוב רובם של המקרים – במיוחד באלה המעניינים ומטרידים אותנו – אין האידיאל הקלאסי הזה ניתן למימוש. רוב המושגים שלנו, והסוגים המעניינים אותנו, ניתנים לנו, נלמדים על ידינו ומוסברים לנו לא באמצעות תנאים הכרחיים ומספיקים אלא על תיאורים ואפיונים שונים ובעיקר על ידי דוגמאות. הדוגמאות של סוג מסוים קשורות ביניהן ביחסים מורכבים ומגוונים, כך שבדרך כלל, אין שום תכונה מעניינת שהיא אף משותפת לכל הפרטים של סוג מסוים או לכל בעלי תכונה מסוימת, לא כל שכן, מספיקה והכרחית לכך. למערכת מורכבת ומגוונת זו של היחסים בין הפרטים המכוננים סוג מסוים, ויטגנשטיין קרא "דומות משפחתית" (family resemblance). מונח זה עשוי להטעות, ורבים אכן טועים בהבנתו. עיקר הרעיון של ויטגנשטיין אינו שכל בני משפחה דומים זה לזה, בכך שיש להם תכונה משותפת, ואף לא שאפשר לסדר אותם בסדר כזה שכל שניים סמוכים בסדר דומים זה לזה (למרות שכמובן בין הראשון לאחרון לא חייבת להיות דומות כלשהו). עיקרו של הרעיון

הוא שהשייכות לסוג אינה נקבעת על ידי מערכת תכונות משותפות לכל אברי הסוג, כשם שהשייכות למשפחה אינה נקבעת על ידי מערכת תכונות כזו. היא אף לא נקבעת כאמור לעיל כמערכת דומויות (תכונות משותפות) לזוגות של אברי המשפחה כשהיא מסודרת בסדר מסוים. משפחה היא מערכת של פרטים קשורים ביניהם ביחסים רבים ומגוונים – לא הרי הקשר בין איש לאשתו כקשר שבין אח לאחיו ובין כל אחד מהם לכל אחד מהוריו וכיו"ב. כך, לטענת ויטגנשטיין, גם חלק ניכר מהסוגים, במובן הרגיל שלהם. איבריהם קשורים ביניהם בקשרים מגוונים ואין תכונה משותפת להם, ואף אין בהכרח תכונה משותפת לחלקם.

הבלבול השלישי: חיפוש זהות כחיפוש תכונות הכרחיות ו/או מספיקות

מאחר שכפי שראינו בעיות הזהות המעניינות אותנו כאן (כגון זהות אישית) נוגעות בעיקרן לזהות סוגית, טבעי שתפיסה מעין התפיסה הקלאסית של סוג, שמגדירה אותו באמצעות תכונות הכרחיות ומספיקות להשתייכות אליו, תגרום לחיפוש מציק אחר תכונות כאלה אף במקום שאין, ובמקום שאין טעם של ממש להניח את נחיצותן. שייכות סוגית כמעט אף פעם לא נקבעת על ידי תכונות הכרחיות ומספיקות, ואין כל טעם לצפות או לדרוש שתקבע בדרך זו. הכרה ברורה בכך עשויה למנוע בלבול ותסכול, שמקורם בתפיסה המוטעית הנ"ל של סוג ושל קשרו לתכונות הכרחיות ומספיקות.

סיכום ביניים

הסוגים והתכונות הנדונים בקשר לשאלות זהות (אישית וציבורית) הם בדרך כלל חשובים לעוסקים בהם, אך חשיבותם אינה בכך שהם מגדירים את זהותו (המספרית) של הפרט (הכשל הראשון), ולא בכך שהם סוגים או תכונות הכרחיים שלו (הכשל השני), ובוודאי שאין הם נקבעים דווקא על ידי איתור תכונות המהוות תנאי מספיק או הכרחי לשייכות סוגית (הכשל השלישי). שאלות זהות הן בדרך כלל מין מאוד מיוחד של שאלות של זהות סוגית, וככאלה הן יכולות להיות יותר או פחות חשובות. חלק מהכובד ותחושת החשיבות המכרעת שיש לשאלות זהות כאלה (המביאים אנשים לחשוב שעל עניינים שבזהות אישית מן הראוי להיאבק, ואף להלחם וכו') נעוץ, לדעתי, לפחות לפעמים, בכשלים שציינתי, ובייחוד בשניים הראשונים – בכך שהן נתפסות כנוגעות לזהות האישית המספרית של הפרט, ובכך שהן נתפסות כהכרחיות לגביו. שני אלה מביאים אותו לתופסן כעניינים שביסוד קיומו ו"היותו מה שהוא". מהלכים אלה הם, כפי שטענתי, מוטעים. ייתכן שהסוגים והתכונות הנדונות הם אכן ביסוד קיומו של הפרט הנדון, ושהם מכוננים את היותו מה שהוא, אך אם זה כך, זה לא בגין המהלכים המוטעים האלה, אלא מטעמים אחרים ובמובן שונה.

ב. מעגלי הזדהות בממדים שונים – "פרופיל הזדהות"

לכל אחד מאתנו אינטרסים שונים, ערכים שונים ומעגלי הזדהות שונים. "הזדהות" אינני מבין כאן מלשון "זהות", אלא כלשון אחרת לאכפתיות ממשוהו, לחשיבות, לקרבה ולעניין שיש למשהו בעינינו. אכפתיות ועניין אלה מתגלים בממדים שונים ובעוצמות שונות. ישנו, למשל, מעגל הזדהות שבו מצוי כל אדם עם בני אדם אחרים: משפחתו הקרובה, משפחתו הרחבה והרחוקה, העדה, העם, אזרחי המדינה, בני התרבות הקרובה. במעגל כזה, כמו בכל מעגל הזדהות, משתנה מידת הזדהות או האכפתיות ויורדת מהמרכז לקצה. מבנה המעגל, מה במרכז ומה מרוחק יותר, משתנה כמובן מאדם לאדם, וכל אחד מאתנו בונה לעצמו (לפחות באופן חלקי) את מעגל הזדהות שלו במהלך חייו. בדרך כלל אכפת לכל אחד מאתנו מבני משפחתו הקרובים יותר מאשר מבני עמו המרוחקים, ואכפת לו מאלה יותר מאשר מאחרים וכו'. אין זה, כמובן סדר פשוט; אפשר שאדם יזדהה עם מעגל חברים, בני עמים ודתות שונים, יותר מאשר עם בני עמו או משפחתו למשל.

ממד זה של קבוצות בני אדם שאליהם אנו מרגישים אכפתיות הוא רק ממד אחד של מעגלי הזדהות. אפשר לדבר גם על מעגלי הזדהות רעיוניים – הזדהות בדרגות שונות עם רעיונות, אידיאולוגיות וכיו"ב. אפשר לדבר על מעגל הזדהות אומנותי למשל, סוגי האומנות או המוסיקה ש"מדברים אליך" שאכפת לך מהם, וגם באלה, יש כמובן דרגות שונות. אפשר לחשוב גם על מעגלי הזדהות עם גילויי תרבות אחרים – אוכל, לבוש, מנהגים, בדיחות וכיו"ב. אפשר לדבר על מעגלי הזדהות היסטוריים, למשל: מה הם הקווים ההיסטוריים בציר הזמן שעוברים דרכך ואכפת לך מהם. ואולי אף על מעגלי הזדהות גיאוגרפיים, אקולוגיים וכיו"ב. אלה הם **ממדים** שונים של מעגלי הזדהות, ובכל אחד מהם ישנם לכל פרט מעגלי הזדהות רבים שבכל אחד מהם יש לו דרגות הזדהות שונות ומשתנות.

מעגלי הזדהות כאלה **יכולים לעמוד ביחסים שונים**, החל מזה שמעגל אחד כולל את האחר, וכלה בזה שהם אינם בני אמת מידה משותפת ואינם ניתנים להשוואה כלל. מעגל הזדהות אחד, שמוגדר על ידי מידת ההזדהות או האכפתיות שיש לפלוני עם קבוצות בני אדם שונות יכול, למשל, להיחתך, חלקית, עם מעגל הזדהות היסטורי, שבו רואה פלוני את עצמו ממוקם. חשבו-נא למשל על יהודי שעוקב אחר מקורות משפחתו, שמגיעים לחוגים נוצריים בגרמניה ובאירלנד. כיהודי, אפשר שהוא מזדהה היסטורית עם העם היהודי ותולדותיו, הוא רגיש להם, מתעניין בהם ואכפת לו מהם יותר מאשר תולדותיהם של קיבוצים היסטוריים אחרים. עם זאת הוא חש הזדהות עמוקה עם הסתעפויותיה המפותלים של משפחתו, שאינם דווקא יהודים, ומרגיש כלפיהם מידת הזדהות גדולה יותר מאשר עם רב (או אולי אף כל) היהודים. מבחינה תרבותית, הוא יכול לחוש זרות וניכור לרוב הגילויים התרבותיים הקשורים ליהדות, וקרבה רבה, הערכה ורגישות לגילויי התרבות הפרוטסטנטית בגרמניה. אפשר כמובן לתאר שאותו יהודי, בחיפוש שורשיו מגיע לנקודות בהן יש התפצלות למשל בין אב ביולוגי לאב מגדל, ובכל אחד מענפי ההתפצלות ישנם שוב ממדי הזדהות ומעגלי הזדהות שונים. ואפשר כמובן לסבך את התמונה כהנה וכהנה.

מעגלי הזדהות, כפי שאמרתי יכולים שלא להיות בני אמת מידה משותפת, עד כדי כך שאין משמעות להשוואה ביניהם. ילדים רבים חשים מבוכה מכבידה כשהם צריכים לומר אם הם אוהבים יותר את אמא או את אבא, והורים רבים חשים מבוכה מקבילה כשהם נשאלים מי מילדיהם חביב עליהם ביותר. אך זו מבוכה וקושי פסיכולוגיים, לא מושגיים. לאמיתו של דבר השאלה היא לעניין, מדובר בהשוואה באותו מעגל הזדהות ואין סיבה עקרונית שלא תהיה עליה תשובה. לעומת זה בהשוואת ההעדפות ומידת הקרבה שאנו חשים לפרטים במעגלי הזדהות שונים עולה לפעמים קושי מושגי עקרוני, לא רק פסיכולוגי, והשוואה ביניהם נראית חסרת מובן. אדם יכול אולי לקבוע דרגות קרבה והזדהות שיש לו עם קיבוצים אנושיים שונים, ודרגות קרבה עם סוגי אמנות, ודרגות כאלה לגבי סוגי אוכל, אך יתקשה לתת מובן לקביעת דרגות כאלה בין סוגי אמנות, סוגי אוכל וקיבוצים אנושיים שונים. זו הסיבה לכך שאני מדבר על מעגלי הזדהות שונים בממדים שונים. השונות בממדים באה לאפשר להסביר את העובדה המוכרת לכולנו, שלעיתים קרובות השוואות בין מעגלי הזדהות שונים נראות לנו חסרות מובן ולפחות, חסרות עניין. עם זאת, לא מן הנמנע, שבנוסף לדרגות הקרבה שאדם נותן בתוך מעגל הזדהות מסוים, הוא ייתן **משקל** מסוים למעגל הזדהות, ומשקלים שונים למעגלים שונים.

אנחנו מקבלים, אם כן, מודל מורכב ועשיר של מעגלי הזדהות שונים, בממדים שונים, שבכל אחד מהם יש לכל פרט דרגות הזדהות שונות, כשלפחות חלק ממעגלי ההזדהות מקבלים משקל מסוים ביחס לכמה מהמעגלים האחרים. ביסודו של דבר, אני מציע לראות בשאלות זהות שבהם אנו עוסקים כאן (וזהות אישית בכלל זה) מקרה פרטי של שאלות הנוגעות למעגלי ההזדהות של הפרט הנדון. הגדרת זהותו של פלוני כ"יהודי עראקי שומר תורה ומצוות" היא הגדרת קרבה מיוחדת שיש למעגלי הזדהות מסוימים

ולנקודות מסוימות בכל אחד מהם לגביו. היהודי עם המקורות הגרמנו-איריים שתיארנו לעיל, יכול, במעגל ההזדהות העדתי בארץ, להרגיש "מזרחי", בכך שהוריו היו יהודים ממרוקו, שהתייחסו אליהם ואליו כך, שהוא ממשיך להגות עברית בהיגוי מזרחי, שהוא חש הזדהות עמוקה עם ערכי המשפחה המטופחים בעדה, ושהוא אוהב אוכל מרוקאי. עם זאת, במעגלי הזדהות תרבותיים, מוסיקה מזרחית לא מדברת אליו והוא חש קרבה מיוחדת למוסיקה גרמנית ולאומנות איטלקית כנסייתית.

לציון מעגלי ההזדהות הרלוונטיים לאדם מסוים, עם המשקל היחסי שיש לפחות לחלק מהם ביחס לאחרים, ועם ציון סדר העדפה או דרגות קרבה, ולו אף חלקי ביותר, בתוך כל מעגל כזה, נוכל לקרוא "פרופיל ההזדהות" של אותו אדם. פרופיל ההזדהות יכול, כאמור להיות חלקי, ולהשתנות עם הזמן. ההצעה, כאמור, היא לראות בפרופיל הזדהות כזה תחליף למושג הזהות האישית במובן שדובר בו לעיל.

יתרונות

קוראים רבים עלולים לחוש שיש הבדל גדול בין המושג של פרופיל ההזדהות לבין מה שמתכוונים אליו כשמדברים על זהות אישית. זה נכון. המושג של פרופיל הזדהות הוא מקיף ועשיר הרבה יותר ממה שבדרך כלל מובא בחשבון בשאלות הזהות האישית, וייתכן מאוד שרוב הנקודות בפרופיל כזה פשוט לא ייחשבו במסגרת דיון והתחבטות בשאלת הזהות האישית. אך בזה, כשלעצמו אין רע ואין בזה משום נימוק של ממש כנגד ההצעה: אין סיבה שאדם לא יתרכז בחלק קטן של הפרופיל וייתן לו חשיבות מיוחדת. עדיין אפשר אז לשאול – מה הטעם בהצעת מודל מסובך כל כך, שברובו לא נשתמש כלל בקשר לשאלות של זהות אישית, שהן, בסופו של דבר, ענייננו כאן?

דווקא בסיבוכו, במורכבותו ובעושרו של פרופיל הזדהות אני רואה את יתרונה הבולט של ההצעה. כל נקודה, בכל אחד ממעגלי ההזדהות היא מעין קביעה של זהות סוגית מסוימת ("אני יהודיה", "אני מזרחית", "אני אישה", "אני אוהבת את בך") אך היא הרבה יותר מזה: היא נותנת לקביעה כזו משקל יחסי בתוך מבנה עשיר של השוואות רלוונטיות. בכך מקבלת הקביעה גם תוכן עשיר וגם דיוק יתר. "אני יהודיה", למשל, תהיה נקודה בעלת דרגת קרבה גבוהה, אולי מקסימלית, במעגל הזדהות מסוים; בכך ייקבע מקומה ביחס לנקודות אחרות באותו מעגל וביחס לנקודות אחרות במעגלית אחרים שהם בני השוואה לו.

יתרון נוסף של חשיבה על שאלות הזהות האישית במסגרת פרופיל ההזדהות הוא שהיא מורידה, במובן מסוים, או ממעטת ב"כובדן" של שאלות אלה ומאופיין כשאלות דיכוטומיות של "כן או לא". ראינו לעיל שבמידה רבה הכובד הזה הוא, אולי, תוצאה של כשלים ובלבול שגורמים לראייה של קביעת זהות סוגית, או תכונות מהותיות כקביעה המכוננות את עצם קיומו של הפרט הנדון, ואת מה שבלעדיו הפרט הנדון "אינו מה שהוא". לעומת זה, כשקביעות כאלה נתפסות כקביעות של נקודות השוואה בפרופיל ההזדהות שלו, הן מקבלות לא רק תוכן עשיר ומדויק יותר, שעשוי להיות מושווה לנקודות אחרות בפרופיל (ואף להשתנות בזמן), אלא גם את משקלן הראוי, שהוא, בדרך כלל, דרמטי פחות, כבד פחות ודוגמטי פחות מאשר בתפיסתן כמה שמכונן את זהותו של אותו פרט. שכן ברור שנקודות כאלה יכולות להיות בדרגה גבוהה ביותר במעגל ההזדהות הרלוונטי, שהוא עצמו יכול להיות בעל משקל גבוה ביחס למעגלים אחרים, ועדיין התכונה הנדונה אינה נתפסת כהכרחית לקיומו של הפרט, ואינה מכוננת את זהותו המספרית. מבחינה זו, התפיסה המוצעת כאן יכולה להקהות את חודן של בעיות כמו ה"טראומה האקזיסטנציאלית" של ילד מתבגר שמגלה פתאום שאביו מגדלו אינו אביו מולידו, ושהוא ילד מבחנה מאב שתרם פעמיים בשבוע זרע בהיותו סטודנט. לילד במצב זה יש מעגלי הזדהות שונים, כמו שיש לכל

אחד מאיתנו (ולו עצמו בלי קשר לבעיית האב), ואין סיבה שלא יחיה אתם בשלום ויתמודד עם ניגודים שיכולים להתעורר מידי פעם, מבלי לחוש שהם מאיימים על "זהותו האישית".

דתי, חילוני ופרופיל ההזדהות

בשני מאמרים באלפיים ניסיתי לברר כמה סוגיות הקשורות במושג החילוניות, ובעימות שבין ה"דתי" וה"חילוני". לצורך בירור היבטים של סוגיות אלה טענתי שכשחילוניות מוגדרת באורח קיצוני במיוחד (אותו כיניתי "חילוניות גמורה"), לא נותר לחילוני הקיצוני הזה מרחב מושגי מספיק אפילו כדי להבין את השיח והעמדה הדתית. הוא שומט מעצמו את קדם ההנחות הנחוצות לכך ששיח זה יהיה בעל תוכן קוהרנטי מבחינתו, לא כל שכן אמיתי. בדיון זה נתפסות העמדה הדתית ובמיוחד העמדה של החילוניות הגמורה באופן קשוח וקיצוני, כ"נקודות שבת" שאינן מאפשרות גמישות. עם זאת הצעתי, במיוחד בחלקו האחרון של המאמר השני, אפיון חיובי של עמדה חילונית שאינה נופלת במכשלות החילוניות הגמורה, ושמאתאפיינת בפתיחות ביקורתית שמאפשרת לפחות ניסיון כן להבנה של השיח הדתי. אך פתיחות זו היא ביקורתית, ואין מבחינתה מה שחסין בפני ביקורת ובדיקה.

התפיסה הקיצונית והקבועה של עמדות כמו הדתיות הקיצונית והחילוניות הגמורה מתאימה להנחות היסודיות של מודל הזהות האישית, כאשר, הן העמדה הדתית והן העמדה החילונית מוצגות כתכונות מהותיות והכרחיות לקיומו וזהותו האישית של הפרט הנדון – הדתי מכאן והחילוני מכאן. כנגד זה, תפיסת החילוניות הביקורתית נראית לי תואמת את המודל של פרופיל ההזדהות שאת עיקריו התווית בדברים דלעיל. תפיסת העמדות הדתית והחילוניות במסגרת פרופיל ההזדהות מאפשרת ואף מזמינה את הגמישות הדרושה להבנה הדדית. כשאדם תופס את אורח חייו, למשל, כעניין המגדיר את זהותו, הוא עלול ליפול בפח המכשלות שצוינו לעיל ולראות אותו כעניין הכרחי לעצם קיומו וזהותו האישית – הוא לא יהיה מה שהוא בלעדיו. לעומת זה כשאדם תופס את אורח חייו כנקודה מסוימת, בעלת עדיפות ודרגת הזדהות גבוהה בעיניו, על רצף של אורחות חיים אפשריים, שכולם נגישים לו, ולכמה מהם יש דרגות קרבה מסוימות מבחינתו – אף אם נמוכות מזו של אורח החיים שהוא מאמץ (בשלב נתון בחייו) – עמדתו עשויה להיות מפוכחת, ביקורתית וגמישה יותר; וביתר שאת כך, כאשר בהתאם למודל של פרופיל ההזדהות הוא רואה את כל מעגל ההזדהות הזה, של אורחות חיים, ביחס למעגלי הזדהות אחרים – תודעתיים, תרבותיים, לאומיים ואף אישיים, שלכולם משקל מסוים עבורו. שהרי, נראה שהניגוד בינו לבין האחר נתפס אז כהבדל קטן יחסית במשקל שהם נותנים למעגלי הזדהות שונים ובהעדפות הפנימיות של כל אחד מהם בתוך מעגל ההזדהות הנדון (של אורחות חיים).

הבדלים אלה יכולים להיות משמעותיים מאוד עבור הפרטים הנדונים, ובכל זאת הם נראים, כאמור, קטנים וגמישים יחסית לחומרה, לנוקשות ולכבדות שהם מקבלים כשהם נתפסים כרכיבים של עצם הזהות האישית של כל אחד מהנוגעים בדבר. שהרי, כפי שראינו, בתפיסת המודל של הזהות האישית ישנה נטייה לראות כל רכיב כזה של "זהות סוגית" או אף העדפה פשוטה, כתנאי הכרחי לזהותו של האדם, לקיומו ולהיותו מה שהוא. כאן אין רצף של אפשרויות נגישות ויחס העדפה (חלקית) ביניהן, אלא תכונות שהן "עצם הזהות", ותנאי הקיום – על זה קשה להתפשר, ואימוץ אלטרנטיבות, או אף הבנתן, נראים בלתי אפשריים. והדברים נכונים כלפי מי שמאמץ אורח חיים חילוני וכלפי הדבק בדתיותו כאחד. תפיסת מעגלי ההזדהות שהצענו, לעומת זאת, מקלה, מגמישה ומעשירה את אפשרויות תפיסת היחסים בין הערכים וההעדפות השונות, בצורה שמקלה את עוקצם של הניגודים ונותנת משקל ראוי למורכבות היחסים ביניהם.